

Федорчук О.І.
науковий співробітник
лабораторії психології дошкільника
Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України
mumzik_f@ukr.net
ORCID ID: 0000-0001-8942-7008

РОЛЬ СІМ'Ї В СТАНОВЛЕННІ ЕМОЦІОНАЛЬНОЇ СФЕРИ ДИТИНИ

Дошкільний вік є важливим сензитивним періодом психічного розвитку дитини, коли закладається центральний стержень внутрішнього світу, приходять розуміння і прийняття цілого спектру простих і водночас глибоких емоцій радості, щастя, суму, злості.

Формування і розвиток особистості відбувається, насамперед, у сприятливому дбайливому мікрокліматі сім'ї, пронизаному взаємодопомогою, внаслідок чого гарантується результативне оволодіння навичками і ролями, потрібними для існування в соціумі. В колі сім'ї закладаються основи емоційної сфери особистості, формується початкова модель поведінки, норми культури. Це у свою чергу розкриває внутрішній світ дитини, проявляє її індивідуальні якості, реалізує емоційні уподобання, що сприяє самоствердженню, розкриттю власної індивідуальності. Саме емоційний досвід є невід'ємною складовою гармонійно розвинутої особистості. Отриманий дитиною досвід емоційно забарвленої спільної з батьками діяльності, що відбувається у форматі рівноправної партнерської взаємодії, сприяє формуванню здатності щиро, глибоко і тонко відчувати і переживати все, що діється поруч.

Важливим для сприятливих батьківсько-дитячих взаємин є: характер емоційного прийняття дитини, емоційна чутливість – здатність сприймати стан дитини, розуміти його причини, здатність співпереживати; тип сімейного виховання, яким задаються параметри емоційних стосунків, стиль спілкування і взаємодії, гармонія взаємин.

Сьогодні одним з основних завдань психолого-педагогічного супроводу є сприяння усвідомленню батьками того, що моделі людської поведінки дитина пізнає в сім'ї: через відношення до себе; стосунки між дорослими в родині; реакції дорослих на позитивні і негативні дитячі поведінкові прояви. Якщо ж між батьками і дитиною не закріплюється тісний емоційно позитивний зв'язок, дитина сприймає оточуючий світ насторожено. Для дитини є значимими реагування близьких дорослих на плач з різних причин; відчуженість в щоденному перебуванні в одному просторі; бідність емоційних контактів; часті дріб'язкові покарання за різні «дитячі» видумки; не завжди адекватні можливостям вимоги

дорослих тощо. Всі ці на перший погляд не достойні серйозної уваги фактори достатньо тісно взаємопов'язані і впливають комплексно, стаючи провідними чинниками. зокрема, агресивних проявів у дітей дошкільного віку [1].

Вироблення у дитини навичок розпізнавання і регулювання як позитивних так і негативних емоцій відбувається за сприятливої соціальної ситуації розвитку в умовах виховання в сім'ї. Для реалізації цього процесу необхідне спілкування дитини з дорослими, які в певній мірі володіють культурою і здатні передати накопичений емоційний досвід. Це має бути не стільки бесіда, скільки довірчі роздуми з задіянням власного досвіду, уяви, розміркуванням з метою проникнення в емоційну сферу людини через рефлексію власних переживань. Такі тонкі особистісні процеси можуть відбуватися лише за умови гармонійних взаємин суб'єктів спілкування. Саме у форматі суб'єкт-суб'єктної комунікації дорослого з дитиною активно взаємодіють всі чинники емоційно-чуттєвої сфери дошкільника. Мова йде про спеціально створювані в родині ситуації особистісного спілкування з акцентом на емоційному супроводі всього процесу взаємодії, що і є оптимальною соціальною ситуацією для оволодіння дитиною мовою почуттів як засобом взаємодії з оточуючими.

Результатом будь-яких розмов, заходів із особистою участю, подій морально-етичного спрямування має стати більш глибока оцінка певного діяння, у центрі якого емоційне переживання радості, гордості, задоволення, самооцінка. Викликані почуття задоволення собою від виконаної дії крок за кроком сприяють виробленню певного ставлення до виявів добра, дружби, емпатії в оточуючому житті.

Своєю поведінкою дорослий створює для своєї дитини модель емоційних станів та відчуттів, приклади емоційного ставлення до близьких дорослих, до родини, а згодом і до інших людей. Наші цільові спостереження переконують, що дитина обов'язково має отримати досвід емоційно забарвленої спільної з батьками діяльності, стати рівноправним партнером дорослого [2]. В поведінці дитини, власне, і відображаються зразки поведінки об'єктів спостереження. Маючи свободу у своєму виборі дитина починає регламентувати свою поведінку вже більш стійкими та осмисленими емоційними реакціями. Поступово в старших дошкільнят зароджується здатність емоційно переживати прояви добра, емпатії, справедливості в непов'язаних з дитиною життєвих моментах. Це і є підтвердженням того, що конкретні емоції і переживання стають значимими для даної дитини формуючи індивідуальну карту особистості.

Бажано комунікативні взаємини з дитиною щедро насичувати емоційно-безпосередніми контактами. В процесі суб'єкт-суб'єктної комунікації зароджуються емоційно-сміслові відчуття, ставлення дитини, уявлення про себе і навколишній світ, про способи взаємодії з ним. Дуже важливо, щоб така

комунікація була для дитини джерелом позитивних емоцій, ресурсних станів та відчуттів.

Максимально насичуючи процес взаємодії з дитиною позитивними емоціями, ціннісними смислами та емпатійними діями дорослі тим самим забезпечують гармонію почуттів, мислення та уяви дитини. Важливо створювати ситуації, де дитина вчиться думати про «щастя» і вчиться дорожити тим, що викликає у неї позитивні емоції. Ці перші та глибокі почуття охоплюють все «Я»-дитини, наповнюючи його новим змістом. Такі емоції стають формуючою складовою ціннісної основи дитячої свідомості [3, с. 210].

Дитині достатньо важко адекватно оцінити як свій стан, так і стан оточуючих, визначити емоції. Такі вміння потребують спеціального розвитку. Навчаючи дитину замислюватись над своїм внутрішнім самовідчуттям у різні моменти спокою, гри, бурхливої суперечки чи навіть сварки спонукаємо до спроб описувати свої емоції словами, аналізувати вираз обличчя, позу, жести, називати почуття, передавати кольором у своїх малюнках, чути ноти щастя у музиці. Долучаючи до активного словника дитини назви емоцій (моральних почуттів) наповнюємо їх конкретним змістом, прикладами із власного життя. Слушним приводом для бесіди (аналізу) можуть стати сторінки прочитаних книжок, ситуації із життя героїв спільно переглянутого мультфільму чи реалії сімейних прогулянок та подорожей. Даючи можливість дитині спокійно і вільно висловлювати свої відчуття, своє розуміння, ставлення до героя чи ситуації, виявляти причинно-наслідкові зв'язки, ми вчимо дитину розуміти і перейматись емоційним станом близького дорослого. Встановлюючи відкриті довірчі батьківсько-дитячі взаємини з позиції терпеливості та взаємоповаги, ми поступово формуємо у дитини здатність до емпатії, співчуття, уміння відчувати стан іншої людини, поставити себе на її місце у тій чи іншій ситуації. Дитина вчиться керувати своїми емоціями. Вдосконалюючи усвідомлення власного емоційного стану у різних життєвих ситуаціях дитина збагачує досвід вирішення емоційних проблем, виявляючи емпатію на основі емоційного передбачення наслідків своїх вчинків для інших. Розвиваючи емоції, які впливають на характер і ефективність процесу спілкування, дитина набуває навиків встановлення і продовження контакту в певних конкретних ситуаціях.

Наявне обмеження позаситуативно-особистісного спілкування гальмує процес пізнання дитиною соціального світу людей, заважає формуванню навичок соціальної поведінки, усвідомленого ставлення до себе як до особистості, усвідомлення своєї ролі у полі комунікації з іншими людьми. Дитина повністю залежить від свого емоційного стану, що в свою чергу ускладнює вибудову комунікації із соціумом. Тоді як лише емоційно самодостатня дитина здатна сконцентрувати увагу на змістовому наповненні нової діяльності. Навіть

мінімальний відсоток негативу, зауваження чи просто непорозуміння здатне ввести дитину в стан тривожності та дискомфорту.

Індивідуальні бесіди з дорослими виявили обмеженість уявлень про власну дитину. Безліч важливих дрібниць які і складають емоційний світ дитини залишаються поза увагою відповідальних батьків. Недостатня увага до особистісних проблем (емоційної сфери) дитини а також негативний характер досвіду перших емоційних стосунків може бути причиною частих проявів агресії у дітей дошкільного віку, тривожності, що може призводити до порушень емоційної сфери. Так зустрічаються діти з вираженими внутрішньо-особистісними конфліктами (відсутність емоційної децентрації), діти з міжособистісними конфліктами (відсутність емоційної синтонії), діти як із внутрішньо особистісними, так і з міжособистісними конфліктами (відсутність емоційної саморегуляції). Діти з такими проблемами прийшовши до школи та зіткнувшись з першою ж конфліктною ситуацією замикаються в собі, що веде до відчуження, проявів асоціальної поведінки та негативно впливає на навчальний процес.

Гармонійні позитивно емоційно наповнені суб'єкт-суб'єктні відносини мають не змушувати, а заохочувати дитину до активного пізнання, бажання рухатись вперед. Саме такі стосунки допоможуть дорослому зрозуміти індивідуальний початковий рівень можливостей власної дитини, обрати відповідний формат взаємодії, навчити дитину спокійно реагувати на зауваження дорослого, адекватно аналізувати власні помилки. Дошкільник має відчувати порядок у власному житті, насолоду від довірливих і дружніх відносин з оточуючими, від прикладу дорослих, які дозволяють оцінити добро і зло і самостійно зайняти свою позицію. Так через активну діяльність і напруження духовних сил дитини, відбувається одухотворення та олюднення світу дитинства (В. О. Сухомлинський).

Література

1. Прийняття дитиною цінностей : посіб. / Т.О. Піроженко, І.І. Карабаєва, С.О. Ладивір, Л.І. Соловйова [та ін.] Київ: Видавничий Дім „Слово”, 2018. 240 с.
2. Виховання гуманних почуттів у дітей / С. Ладивір, О. Долинна, В. Котирло, С. Кулачківська, С. Тищенко, Л. Вовчик-Блакитна, Ю. Приходько ; [за наук. ред. Т. Піроженко, С. Ладивір, Ю. Манилюк]. Тернопіль: Мандрівець, 2010. 168 с.
3. Внутрісімейне спілкування як чинник привласнення дитиною цінностей співжиття *Актуальні проблеми психології*: збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України.: Том. IV: Психологія розвитку дошкільника. Випуск 15, Харків : КЦ ФОП Іванової М. А., 2019. С. 207-220. <http://appspsychology.org.ua/data/jrn/v4/i15/17.pdf>